

mindent. Bár az ezredforduló után mintha alábbhagyott volna a születésének századik évfordulójával egyidejűleg felerősödő kritikai érdeklődés, az utóbbi évek kutatásai, ahogy a kezünkben tartott kötet is, bizonyítják a spanyol nyelvű és a világirodalom egyik legnagyobb hatású szerzőjének aktualitását.

„A *Bábeli könyvtár* című elbeszélésnek nem én vagyok az első szerzője”, mondja az *Elágazó ösvények kertje* előszavában. És talán nincs is olyan borgesi fikció, amely jobban lefestené, amit a szerző a könyvek és a világ (vagy az élet) kapcsolatáról gondol. A könyvtáros által irányított egyik hatszög legjobb kötete pedig a *Jól fészült mennydörgés*. (Jelenkor)

BÁDER PETRA

Sárszeg és Poroska

SZARVAS MELINDA: TÜKÖRTEREM FLAMINGÓKNAK. IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A MAGYAR VAJDASÁGI IRODALOMRÓL

Hogyan választ témát egy fiatal kutató? Ritkán beszélünk erről, ha mégis, akkor is csak egymás közt morgunk, hogy mi szükség már megint egy *Iskola a határon*-elemzésre, vagy miért nem foglalkozik ma senki Tóth Árpáddal. Ilyenkor nyilvánvalóan igazságtalanok vagyunk, hiszen nincs olyan mű, szerző, amiről, akiről ne lehetne érvényesen megszólalni, újra meg újra, ráadásul mintha azzal sem számolnánk, hogy a témaválasztás nagyon ritkán mindentől független, autonóm döntés. Befolyásolja az, hogy valaki milyen egyetemen, milyen műhelyben nevelkedett, milyen szerzők iránt keltették fel az érdeklődését, és úgy általában a magyar irodalomtudomány tendenciái is hatással vannak a kutatási témákra. Ahogyan az is alakítja a döntéseket, hogy milyen szerzőktől vannak új szövegkiadások, esetleg kinek az életművéből készül kritikai kiadás. Most már közelebb lépve az 1988-ban született Szarvas Melindának ahhoz a döntéséhez, hogy 12 éve (2006 óta, miként a fűszövegéből is kiderül) a „magyar vajdasági irodalommal” foglalkozik, elmondhatjuk, hogy tárgyválasztása éppen azért készített gondolkodásra a kutatási témák dinamikájáról, mert *nem* tekinthető tipikusnak.

Hiszen a határon túli irodalmak irányába a magyar irodalom tanításának mai egyetemi praxisa a magyarországi egyetemi hallgatókat alig-alig tereli: a rendszerváltozás, illetve az egyetemi oktatás akkoriban lezajlott átalakítása (erről személyes tapasztalataim is vannak, mivel 1991 és 1996 közt jártam az ELTE-re magyar szakra) behozta a „határon túli magyar irodalom” tárgyat, hogy néhány évvel később, amikor elkezdődött a mai napig tartó tananyagszűkítés, a tárgy el is tűnjék a képzésből. A beépítésnek nyilvánvalóan gesztusértéke is volt (sajnos, ahogy nekünk tanították, ennél sokkal több értékét nem is tudnám felsorolni), a kivezetés, ahogy ez lenni szokott, sokkal csöndesebben történt, és a változás jelentőségét, ha szóba is került, határozottan igyekeztek csökkenteni. Azzal a felkiáltással tűnt el a határon túli magyar irodalom az egyetemi tananyagból, hogy nem kell külön tárgyalni azokat a szerzőket, akik határon túli területeken élnek (vagy éltek egy darabig),

sokkal inkább azt kell megmutatni, hogyan része Bodor Ádám, Grendel Lajos vagy Tolnai Ottó az egyetemes magyar irodalomnak. Önmagunk megnyugtatóra jó volt ez a magyarázat, de másra aligha – hiszen, például, a vajdasági irodalmi élet megszerveződésére, Szenteleky szerepének tisztázására vagy a vajdasági, felvidéki, erdélyi irodalom intézményrendszerének sajátos alakulására így sosem térünk ki, ahogy az sem valószínű, hogy olyan szerzőkről szó essék, mint a Szarvas Melinda által is tárgyalt, Esti Kornélia figuráját megalkotó Gergely Boriska. (Persze, nem akarok úgy tenni, mintha nem tudnám: ezzel párhuzamosan egyre kevesebb magyarországi szerzőről tudunk szót ejteni az egyetemi kurzusok során, például a már emlegetett Tóth Árpádra sem nagyon jut idő, nem véletlen, hogy nem tartozik a divatos doktori témák közé az életművének vizsgálata.) Egyes határon túli régión kutatókat így még erőteljesebben visszautaljuk az ott élők, az ottani egyetemeken tanítók és tanulók „illetékességi körébe”. (És ehhez még hozzájárul a kritikarovatok gyakorlata: a szerkesztők gyakran választják azt a kézenfekvőnek tűnő megoldást, hogy erdélyi írjon az erdélyiről, vajdasági a vajdaságról.) Ahogy Szarvas Melinda könyve előszavában megfogalmazza, ennek a praxisnak pozitív és negatív következményei egyaránt lehetnek: „A határon túli magyar irodalmakkal többnyire onnan származó irodalomtörténészek és kritikusok foglalkoznak, egyszerre téve ezáltal még koncentráltabbá az adott irodalmi közeget, ugyanakkor el is zárva azt az őt körülvevő kultúrától.” (9.)

Ugyancsak az előszóban reflektál Szarvas Melinda a saját, kívülálló pozíciójára, amelyet Marko Čudić is kiemelt a 2017-es, *Ki vagy te, vajdasági magyar?* című tanulmánykötetben. Különös, hogy ezt érdemes leírni, ezért is idézem (gondoljunk bele, mikor emelnénk ki, hogy foglalkozhat a német irodalommal vagy identitással olyan is, aki nem német): „a vajdasági identitással olyan személy is foglalkozhat, aki ismeri a nyelvet és a kultúrát, csak hogy nem vajdasági, hanem történetesen magyarországi magyar. Ilyen példa [...] Szarvas Melindának az esete, akinek semmilyen vajdasági kötődései sincsenek, mégis a vajdasági magyar irodalommal foglalkozik, egyfajta kívülállóként, új perspektívával gazdagítva az eddigi nézőpontokat.” (10.) A tanulmánykötet fülén található életrajz olvasásakor ugyan azt hihetnénk, megtaláltuk az összekötő kapcsot a Vajdaság és a szerző közt, aki Veszprémben (is) végezte az egyetemi tanulmányait: hiszen Veszprémben él Bozsik Péter, Fenyvesi Ottó, ott működik az egykori legendás *Symposion* folyóirathoz és annak szerzői köréhez még ma is eltéphetetlen szálakkal kötődő *Ex Symposion*. Csak hogy – és itt már nem teszek úgy, mintha kizárólag a kötetből kinyerhető információkra lennék ráutalva – Szarvas Melinda már a veszprémi egyetemre úgy érkezett meg, hogy a vajdasági kultúra elkötelezettje volt, hiába született és nevelkedett Győrben. Tudom, mert tanítottam – és emlékszem, amikor elém állt azzal a tervével, hogy Gion Nándorból írná a BA-s szakdolgozatát, az első kérdésem az volt hozzá: „nahát, maga vajdasági?”, szépen demonstrálva, mennyire foglyul ejtettek minket a sztereotípiák.

Ezt a kritikát tehát a tanár pozíciójából (is) írom: azért szeretném ezt hangsúlyozni, mert teljesen egyetértek Lapis Józseffel abban, hogy vigyázzunk az összehíphetetlenségekkel, és ne írjunk kritikát, többek közt, a beosztottunkról sem. Persze, ő nem a tudományos élet kritikai gyakorlatáról beszélt az *Élet és Irodalom*

2018. szeptember 14-i számában megjelent, *Az elég jó kritikus* című esszéjében, és hozzátette azt is, hogy gyakorlatilag senkiről sem írhatnánk, ha minden íratlan összeférhetetlenségi szabályt betartanánk. Az egykori tanítvány ugyan nem beosztott, mégis úgy éreztem, ha erről a kötetről nyilvánosan megszólalok, az egyfajta mégis-vállalás, ahogy Lapis fogalmazott: „Legyünk azonban tisztában a potenciális összeférhetetlenségekkel, magunkban gondoljuk végig, hogy mire vezet mindez, milyen öncenzurális folyamatokat indíthat be, hogyan tudunk és akarunk a másik szemébe nézni, s mennyiben tudjuk kordában tartani ilyen vagy olyan elfogultságunk. Mindennek végiggondolásakor legyünk kíméletlenül őszinték magunkkal, s ne vállaljunk el olyan melót, amely komoly kétségeket ébreszthet ítéletünk megalapozottsága iránt. A mégis vállalásokat jól készítsük elő, akár a szerkesztővel is átbeszélve a dilemmát.” Amikor a „mégis” mellett döntöttem, azért tettem, mert általános tanulságokat is felfedezni véltem abban az útban, amelyet Szarvas Melinda a szemem láttára járt be, a BA-s szakdolgozatától egészen az első tanulmánykötetéig. Amikor Giont választotta, akkor még nyilvánvalóan a mű volt számára fontos, esztétikai szempontok vezették, és belejátszott ebben némi elfogultság is (ezzel sincs semmi baj), mondhatnám, hogy a rajongás vezette egy térség kultúrájához, amelynek nemcsak az irodalma, de a színháza, zenéje is elvárásolta. Ahhoz viszont, hogy teljes joggal írhatta oda könyve alcímébe, hogy *irodalomtörténeti tanulmányok*, már olyan szempontok érvényesítésére volt szüksége, amelyek egy adott irodalmiságra alkalmazott irodalomtörténeti konstrukciók szétszálazásához visznek el. Le kellett mondania arról, hogy kizárólag remekműveket olvasson, foglalkoznia kellett egy térség kultúrájának megszerveződésével – tudomásul kellett vennie, hogy az akkoriban születő művek vizsgálatakor nem lehetnek a szempontjai kizárólag esztétikaiak. Ahogy azzal is szembe kellett néznie, mennyire befolyásolja az ítéleteinket, hogy az irodalmi életünk zárt, kicsi világ – a vajdaságia-ké pedig még kisebb, még zártabb. Épp Gion kapcsán kellett rádöbbennie arra, mennyire meghatározzák a műveken kívüli körülmények egy adott szerző megítélését. Azt kellett megértenie, hogy „kis létszámú, zárt közösség személyes életének változása mennyiben befolyásolhatja az ottani írók műveinek irodalmi megítélését is”. (131.)

Gion maradt az egyik „hőse” a kötetnek, még akkor is, ha mellé került a régió irodalmának számos meghatározó alakja (Tolnai Ottó, Danilo Kiš, Domonkos István), elfelejtett figurája (Gergely Boriska), meg olyan klasszikusa is, mint Kosztolányi – aki, persze, csak kérdőjellel kaphatja meg a „vajdasági író” titulust. Mégis Gion az, akin Szarvas Melinda a legárnyaltabban tudja megmutatni, mennyire más-képp alakult a recepciója (pontosabban a tetralógiájának fogadtatása) Magyarországon és Jugoszláviában: ebben az összevetésben az is a segítségére volt, hogy ugyanabban az évben (2009-ben) jelent meg egy „ottani” és egy „itteni” irodalomtörténész monográfiája Gionról, Gerold Lászlóé, illetve Elek Tiboré. Ahogy Szarvas Melinda megállapítja: „Elek Gion Nándorja a saját környezetében el nem ismert tetralógia zseniális alkotója, Geroldé viszont a kissé manipulatív, a műveinek recepcióját nyilatkozataival szándékosan befolyásoló szerző, akinek állításait az országváltást követően új befogadó közeg fenntartások nélkül elhitte.” (132.) De arra is Gion az egyik példája, hogyan mutatja meg a magyarországi kri-

tika a határon túli irodalmakban születő műveket a „többségi kultúra visszatükrözéseként”: így lett a *Testvérem, Joáb* című Gion-regényből „a vajdasági *Rokonok*”, Szenteleky Kornélból pedig a „Vajdaság Kazinczyja”. (Megjegyzem, ezt nem pusztán határon túli magyar szerzőkkel és művekkel szokás csinálni mifelénk: amikor az orosz új realizmus egyik fontos alkotóját, Roman Szencsint az „orosz Tar Sándorként” emlegetik, hasonlóan árnyalt meghatározást használnak.) És olyan esetről is olvashatunk a kötetben, amikor még az sem történt meg, hogy egy Jugoszláviában megjelent magyar kötet megkapjon valamilyen, a magyarországi irodalmiságra utaló címkét: a Balázs Attila *Cuniculus*-ának és Esterházy Péter *Termelési regényének* fogadtatását összevető tanulmányból kiderül, hogy ez a regény kimaradt abból a folyamatból is, amelynek keretében, például, Grendel Lajost egy határozott mozdulattal kiemelte a magyarországi kritika a régiójából, és „áttette”, nem egészen átgondoltan, a „paradigmaváltás gárdájába”. (Ezt Szilágyi Márton 1995-ös *Kritikai berek* című kötetére hivatkozva állapítja meg Szarvas Melinda, támaszkodva Dérczy Péterre is, aki Balázs Attila műveinek megkésettéről írt a *Jelenkor* 2002/7–8-as számában: természetesen nem a művek megjelenését tartotta megkésettnek Dérczy, hanem arra utalt, hogy a magyarországi irodalmi közeg egy évtizedes késéssel vette őket észre, ha egyáltalán felfigyelt rájuk.)

A Balázs Attiláról szóló tanulmány is jól mutatja, hogy mi áll Szarvas Melinda érdeklődésének középpontjában: nem ismeretlen művek felfedezésére buzdít elsősorban, hanem új szempontokat mutat meg, döntően a fogadtatás elemzéséből kiindulva. De nem áll meg itt, olyan keretet szeretne kimunkálni az általa vizsgált művek olvasásához, amely határozottan szembemegy a határon túli irodalomról leginkább elterjedt elképzelésekkel. Ezért beszél következetesen „magyar vajdasági irodalomról” (már a kötet címében és a fülszövegben is így találjuk meg a jelzős szerkezetet), a szokásos „vajdasági magyar irodalom” helyett, ezért veti föl, hogy a hagyományos szemléletből a posztkoloniális elméletek alkalmazása nem jelent kiutat, és ezért hozza be a hálózatelmélet szempontrendszerét, illetve a „kulturális gravitáció” fogalmát.

A kulturális gravitáció már Szirmai Károly 1935-ben, a Kalangyában megjelent szerkesztői programjában felbukkant: „A törzsmagyarság tömbjéről levált jugoszláviai magyarság, mint az anyatestről leszakadt új bolygó, külön szellemi életre kényszerült, önmaga körül való keringését azonban nehezen szokta meg, folyton visszaszédült a régi vonzó központ: Budapest felé. Nem voltak olyan erői, melyek visszatartsák s érdeklődését saját világa felé fordítsák.” (21.) Igaz, hiba lenne túlértékelni Szirmai mondatait, nála a gravitáció valóban aligha több „hangzatos metaforánál”, mégis jó kiindulópontot ad ahhoz az elgondoláshoz, amelyet aztán Szarvas Melinda kifejt: hogy a Vajdaság magyar irodalmát miként vonzza hol a magyarországi, hol a jugoszláviai (szerbiai) irodalmiság és kultúra. A vonzás lehet földrajzilag értelmezhető, de nyelvileg is, és összefügghet az intézményrendszerrel is: ugyanakkor az időbeli változásokról sem szabad megfeledkezni. Ahogy Szarvas Melinda jelzi, mostanában, például, határozott változást látunk a fiatal vajdasági írók hozzáállásában, akik „mintha a magyarországi, nem pedig a vajdasági kulturális közeg felé húznának”. (36.)

A „magyar vajdasági” irodalom fogalmát azért vezeti be Szarvas, hogy egy többnyelvű közeg magyar nyelvű irodalmiságát el tudja különíteni a többi nyelven

születő irodalomtól (és a régió irodalmát megkísérelje ne a magyarországi irodalom felől meghatározni). Könyvének egyik legizgalmasabb felvetése, hogy érdemes így közelíteni a Vajdaságban születő magyar irodalomhoz, de egyben ez a talán legsebezhetőbb pontja is: még elemzések sorával kellene bizonyítania, hogy indokolt ennek a fogalomnak a bevezetése. Ezzel a szerző maga is tisztában van: „Mindez persze azt sugallja, hogy létezik szerb, horvát stb. nyelvű vajdasági irodalom is, ami korántsem elképzelhetetlen, ha olyan életművekre gondolunk, mint a szerb Boško Kristićé vagy Todor Manojlovićé – csak hogy a korábbi időkből is szerepeljen példa.” (39.) Hogy Szarvas Melinda valóban megkísérel-e „feltölteni” a „magyar vajdasági” irodalom kategóriáját, vagy esetleg abba az irányba mozdul el, amelyet Fried Istvánra hivatkozva említ meg, és egy-egy szerzőt akár több kulturális rendszer részeként is értelmez majd, a további munkáiban látjuk meg. De itt találunk már egy érvényes kiindulópontot, később kiteljesíthető gondolatmenetet, amely meggyőzően bizonyítja, hogy ennek a régiónak az irodalmát elképzelhetetlen a centrum–periféria-viszonylatban, kizárólag a magyarországi irodalomhoz képest olvasni: jól igazolja ezt a Kosztolányit és Danilo Kiš tárgyaló tanulmány. A *Kosztolányi mint vajdasági író?* című elemzésből pedig azt is megtudjuk, Kiš miként határozta meg a saját Szabadkáját: „Kosztolányi, a zsinagóga, a barokkos városháza, a többnyelvűség.” (173.) Az pedig a Kosztolányi-kutatás számára is lényegi meglátás, hogy a vajdasági szerzőkben a saját településük került egy egész régió helyére, így lett Szabadka (többek közt) Lovas Ildikó, Szenttamás Gion Nándor, Újvidék pedig Balázs Attila legfontosabb írói „feladata”, és nem pusztán jelentős irodalmi helyszíne. Ebben a vonatkozásban váltak ugyanis a vajdasági Kosztolányi-értés és -kultusz központi alkotásaivá a sárszegi regények. És ez a „városteremtő” buzgalom messze nem pusztán a jól ismert szerzőkre jellemző: ahogy ebből a kötetből megtudtam, Gergely Boriska Esti Kornéliája nem Szabadkáról, nem is Sárszegről, hanem „Poroskáról” indul. Poroska ugyan nem került be a jelentős magyar irodalmi terek közé, nem is győződtem meg arról, hogy feltétlenül el szeretném olvasni a *Varrótűbercegnőt*, de a Poroska név azért is érdekes, mert Kosztolányi többször emlegette, hogy Szabadkát a „por városaként” kellene megírnia valakinek.

Mindenkit szerettem volna meggyőzni arról, hogy olvassa el Szarvas Melinda kötetét, ha valaha is úgy érezte, nem mondunk sokat az „ötágú síp” metaforával a határon túli régiók irodalmáról. De akkor is, ha egyszerűen arra kíváncsi, milyen módon lehet a műelemzésektől, a lelkes olvasástól elindulva, szisztematikusan építkezéssel eljutni irodalomtörténeti kérdések másokat is inspiráló feltevéséig. (*Fiatal Írók Szövetsége*)

SZILÁGYI ZSÓFIA